JOSEF IMBACH

Biblické divy a zázraky

NADČASOVÝ EXISTENCIÁLNÍ VÝZNAM

ZÁKLADNÍ TEOLOGICKÁ TÉMATA

4. SVAZEK

VYŠEHRAD

ZÁKLADNÍ TEOLOGICKÁ TÉMATA

JOSEF IMBACH

Biblické divy a zázraky

NADČASOVÝ EXISTENCIÁLNÍ VÝZNAM

VYŠEHRAD

Edice Teologie
Základní teologická témata, 4. svazek

Z německého originálu
Wunder: Eine existentielle Auslegung
vydaného nakladatelstvím
Echter Verlag Würzburg roku 1995,
přeložila Karla Korteová
Typografie Zbyněk Kočvar
Odpovědný redaktor Jaroslav Vrbenský
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2017 jako svou 1666. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 150 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Josef Imbach: Wunder
Eine existentielle Auslegung

© Echter Verlag Würzburg, 1995
Translation © Dr. Karla Korteová, 2017

ISBN 978-80-7429-947-6

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

OBSAH

Předmluva 11

DÍL PRVNÍ
ZÁZRAKY JAKO SOUČÁST
NÁBOŽENSKÝCH TRADIC 15

SLEPÍ VIDÍ, CHROMÍ CHODÍ,
MRTVÍ OŽÍVAJÍ... 17
K typologii příběhů o zázracích 17
Zázračná uzdravení 18
Vymítání zlých duchů 20
Zázraky normativní 22
Zázraky přesvědčovací 25
Zázračná zjevení 27
Zázračná zachránění 28
Zázračné dary 29
Typologie jako nástroj k lepšímu pochopení 30

CO BYLO JEŠTĚ VČERA
POKLÁDÁNO ZA ZÁZRAK 31
Malá odbočka na pole dogmatiky 31
Výroky církevních autorit... 31
... a problematika s nimi spojená 32

VÍRY DĚCKO NEJDRAŽŠÍ? 38
Jak chápe zázraky Písmo 38
Nejen historická fakta 38
Od života Ježíšova k životu s Ježíšem 42
Ježíš jako divotvůrce? 49
„Činy Hospodinovy jsou velké“ 54

DÍL DRUHÝ

ZÁZRAKY V NOVÉM ZÁKONĚ 57

PONOŘENI DO NICOTY? 59
Petr kráčí po vodní hladině (Mt 14,22–32) 59
Noc nicoty 60
Petr aneb víra vystavená stálému nebezpečí 64
Církev v krizi 70

PRÁVO, NEBO SPRAVEDLNOST? 76
Uzdravení muže s ochrnutou rukou (Mk 3,1–6) 76
Zaprvé, zadruhé, zatřetí 78
Žije člověk pro sobotu? 80
Testování pravidel 86

„DEJTE VY JIM JÍST“ 92
Nasycení pěti tisíců (Mk 6,30–44) 92
Paralely v hebrejské bibli 93
Číselná symbolika 97
Plnit Ježíšův příkaz 100

ĎÁBEL, DÉMONI A ZLÍ DUCHOVÉ 104
Uzdravení posedlého v Gerase (Mk 5,1–20) 104
Příběh, který je urážkou zdravého rozumu? 105
Satan jako marginální postava 108
Co je ti po mně? 110
Jedna z nejdémoničtějších postav světové literatury 113
Fraška o podvedeném čertovi? 116
Máme si ďábla a démony představovat jako osoby? 118

TO JSEM NEBYL JÁ 122
Uzdravení posedlého chlapce (Mk 9,14–29) 122
Honba za zásluhami 122
Posedlost, nebo nemoc? 125
Vydáni napospas zlu 128
Jedině láska 133

NALÉVAT ČISTÉHO VÍNA 136
Svatba v Káně Galilejské (J 2,1–12) 136
Nesrovnalosti 137
Čínské podobenství 140
Církev – spolek značně ubohý? 142

PŘIJMI SÁM SEBE 146
Uzdravení ochrnutého (Mk 2,1–12)..... 146
Pohled do dílny exegetů..... 147
Hřích – „slovo laskavé, ba směšné“ 150
Probuzeni k novému životu 152
Neboj se přijmout sám sebe 155

POSTAV SE NA VLASTNÍ NOHY 160
Vzkříšení syna naimské vdovy (L 7,11–17)..... 160
Řeka života a průvod smrti..... 161
Realistické zpravodajství, nebo narativní teologie?..... 164
Vstaň! 167

ODMÍTNUTI, VYČLENĚNI, VYOBCOVÁNI... 172
Uzdravení deseti malomocných (L 17,11–19) 172
Nikoli historická fakta, nýbrž katecheze 173
Dnešní malomocní..... 176
Smysl vyprávění o deseti malomocných..... 180

TŘETÍ ZÁZRAK 184
Uzdravení slepého Bartimea (Mk 10,46–52) 184
Nesmířit se s údělem žebráka..... 185
Ve stopách kříže 188

Výklad odborných pojmů 191
Poznámky..... 194
Jmenný rejstřík 201

PŘEDMLUVA

O zázračných uzdraveních a zjeveních platí podobně jako o básních, povídkách nebo divadelních hrách, že máme-li je správně pochopit, musíme je umět patřičně „přečíst“, tj. vyložit. Čím více se zaměříme pouze na sílu důkazů, manipulaci a magii a čím důkladněji se budeme zabývat medicínskými a vědeckými údaji, tím méně budeme s to porozumět duchovním obsahům. Kdybychom ovšem připustili, že cosi jako zázračné uzdravení opravdu existuje (ve smyslu nalezení víry a důvěry v sílu, která přesahuje naše chápání), bylo by skutečně tak těžké akceptovat, že taková regenerace dosahuje svého vrcholu v psychických nebo i fyzických darech?

J. Cornwell, *Mächte des Lichts und der Finsternis. Christliche Wunder – Wahrheit oder Einbildung?*, Wien 1991, 228

Zázrak je víry děcko nejdražší.

J. W. von Goethe, *Faust* I, verš 766

„Svatba v Káně Galilejské – tomu se mi nechce věřit, to jsou přece obrovské spousty vína,“ řekl jednou kdosi slavnému Jeronýmovi. „Ano, vždyť se jím taky napájíme dodnes,“ odpověděl učenec zamyšleně.

L. Zenetti, *Die wunderbare Zeitvermehrung*, München 1983, 12

O zázracích dnes už mnozí lidé odmítají diskutovat. Poukazují na to, že pro celou řadu věcí, které byly ještě včera považovány za zázrak, lze najít přirozené vysvětlení. Svět je podle nich uzavřený celek, jehož pochopení se musí opírat o zákony kauzality. Kde se děje něco záhadného, a tudíž „zázračného“, tam je prý nutno pátrat po příčinách, jejichž poznání je – snad – jenom otázkou času.

V zázracích proto většinou už dávno nejsou schopni vidět „důkazy“ pravdivosti křesťanské víry ani sami křesťané a křesťanky, a to tím spíše, že se dnes už ví, že jevy, které bývají obvykle označovány za „zázrak“, jsou rozšířené i v jiných náboženstvích.

Kniha, kterou držíte v ruce, má tyto obtíže na zřeteli. V první části informuje – na základě mnoha příkladů nejen z pohanského

a židovského starověku, ale i z dnešních velkých světových náboženství – o jednotlivých typech příběhů o zázracích, zaujímajících pevné místo v náboženských tradicích lidstva, a zkoumá, jak zachází se zázraky Písmo, především Nový zákon. Postupně tak odhaluje náboženské a dějinné souvislosti, které jsou pro pochopení biblických příběhů o zázracích nezbytné. První díl končí krátkou odbočkou, obsahující několik – nutných – dogmatických úvah.

Díl druhý se na základě několika příkladů snaží ukázat jedinečnost příběhů o zázracích, které popisují evangelisté, a ozřejmit, že cílem veškerého Ježíšova jednání je koneckonců vždy *osvobodit* člověka – osvobodit ho nejen od viny, od zla a od hříchu, ale i k sebepřijetí, ke svobodnému rozhodování, k víře, k vykročení novým směrem, k radosti a k pravému životu. Ježíšovi zkrátka nikdy nejde o pouhé vyléčení fyzické nemoci; Ježíš se pokaždé snaží vrátit život daného člověka do správných kolejí a dovést ho k tomu, aby našel cestu k Bohu i k sobě samému.

Čtenářky a čtenáři tedy nejenže budou konfrontováni s náboženským poselstvím novozákonních příběhů o zázracích, ale zároveň nahlédnou i do dílny exegetů a do jejich namáhavé a napínavé badatelské práce.

Přes veškerou snahu o obecně srozumitelné formulace se tu nebylo možné zcela vyhnout některým odborným teologickým pojmům. Ke zdolání této (drobné) překážky mohou snad posloužit závěrečné vysvětlivky.

Tři ze zde popsaných příběhů jsem před několika lety analyzoval už v knize *Jesus begegnen. Biblische Erfahrungen heute* (*Setkání s Ježíšem. Biblické prožitky v dnešní době*), Zürich 1992. Tam jsem se nad nimi ovšem zamýšlel v jiné souvislosti; nejde tedy o pouhé opakování úvah už jednou zveřejněných.

Většina tvrzení, která v této knize předkládám, byla otestována na dvou víkendových seminářích, jejichž pořadatelem byla Augsburská katolická akademie a které vzbudily velký zájem. Jejich iniciátorem byl pan Franz-Xaver Spengler, ředitel této instituce, bez jehož podnikavosti by moje kniha nevznikla.

Srdečně mu děkuji – v neposlední řadě i za pohostinné přijetí a za přátelství, které nás už léta spojuje. Vděčný jsem i paní Imeldě Casuttové, která se hbitě postarala o korekturu, a panu Michaelovi Laublemu za pečlivý lektorský dohled.

V Římě v lednu 1995 *Josef Imbach*

DÍL PRVNÍ

Zázraky jako součást náboženských tradic

SLEPÍ VIDÍ, CHROMÍ CHODÍ, MRTVÍ OŽÍVAJÍ...

K typologii příběhů o zázracích

Ve svém humoristickém románu *Father Malachy's Miracle* (*Zázrak otce Malachiáše*) vkládá skotský spisovatel Bruce Marshall jistému kaplanovi do úst slova: „Zázraky dnes vůbec už vyšly z módy. Kdyby se nějaký stal v ložnici našeho veledůstojného biskupa, udělala by Jeho Milost cokoli, jen aby se ta nepřístojná událost ututlala."[1] Tímto citátem bych samozřejmě nechtěl zostudit pány kaplany ani sebeméně urazit pány biskupy. Myslím ovšem, že Marshallovo tvrzení je vcelku opodstatněné. Kdo totiž dnes ještě vážně počítá se zázraky, ten bývá zpravidla pokládán za podivína.

Ve zmíněném románu Bruce Marshall ironicky a vtipně ilustruje postoj dnešního člověka, zdráhajícího se brát zázraky vůbec na vědomí. Středem dění je zbožný otec Malachiáš, který Boha skutečně přiměje k zázraku. Nechvalně známá městská tančírna, podle názoru mnoha lidí opravdové semeniště neřesti, je ve vší tichosti odklizena na vrchol odlehlé skály. Obyvatelstvo však nemá chuť se napravit a na zázraky odmítá věřit. Raději mluví o kejklířství a podvodu, o pověře a klamu, o psychóze a masové halucinaci. Sdělovací prostředky rozpoutají povyk a způsobí, že se z tančírny stane atrakce pro celé široké okolí. O autorská práva se zajímá jistý mazaný podnikatel, který chce údajný zázrak zpeněžit na knižním a filmovém trhu. Místo aby lidé přišli k rozumu, začnou se chovat ještě bezbožněji. Otec Malachiáš se zarmouceně podruhé obrátí na Boha a prosí ho, aby zázrak zrušil. A když jednoho jitra tančírna znovu stane na svém dřívějším místě, shodnou se všichni na tom, že se lid stal obětí hromadného sebeklamu.

Příhoda, kterou Bruce Marshall ve svém románu popisuje, působí bezpochyby poněkud přehnaně. To platí přirozeně o každé satiře. Přesto asi nikdo nebude chtít vážně polemizovat s tím, že skepse vůči zázrakům je už natolik rozšířená, že se k nim mnozí lidé raději vůbec nechtějí vyjadřovat.

Pojem „zázrak" se užívá nanejvýš už jen přeneseně – jako v kdysi slavném filmu *Veliká láska*, kde herečka Zarah Leanderová zpívá píseň, kterou si dodnes kdekdo pamatuje: „Však já vím, jednou se stane zázrak..." Lidé sní o velké výhře, o velkých penězích nebo o velkém štěstí. Věřit na takové soukromé zázraky nepůsobí nikomu potíže, protože v ně tajně doufají všichni.

Zázračná uzdravení

O zázracích v užším smyslu bývá řeč především v náboženském kontextu. K dispozici máme nesčetné zprávy o všemožných nadpřirozených událostech, o případech, kdy Bůh lidem prokázal milost v naprosto beznadějné situaci. Mnohým z vás se jistě automaticky vybaví celá řada zázračných uzdravení popsaných v evangeliích.

Kdo se trochu vyzná v antických kulturách, ten samozřejmě ví, že víra v zázraky byla ve starověku velmi rozšířená i mezi „pohany", že putování na posvátná místa není křesťanský vynález a že se bohům za vyslyšení modlitby už tehdy děkovalo votivní deskou.

Velmi dobře informováni jsme v tomto směru mimo jiné i díky archeologickým výzkumům v okolí Epidauru v severovýchodní části Peloponnésu. Do Epidauru jsou dnes turisté hromadně sváženi v autobusech proto, že se tam nalézá nejlépe dochované divadlo řeckého starověku. Ve 4. století př. Kr. ovšem zaznamenávala mnohem větší nával zhruba deset kilometrů vzdálená svatyně, zasvěcená bohu lékařství Asklépiovi. V době císařské, ve 2. a 3. století po Kr., byl tento bůh uctíván téměř v celé římské říši pod jménem Aesculapius. Votivní desky vykopané v Epidauru

dokládají, že se lidé tenkrát k Asklépiovi modlili s podobným nasazením, s jakým dnes věřící zahrnují prosbami matku Boží v bavorském Altöttingu nebo ve švýcarském klášteře Einsiedeln. Chtěli se vyléčit ze všech možných nemocí, hledali útěchu v bezvýchodných situacích a pomoc v té či oné nouzi. Někteří chodili k bohu lékařství s prosbami, jaké má u katolíků dodnes na starosti svatý Antonín z Padovy. Občas mívali prosebníci přání poněkud neobvyklá – bůh se jim měl postarat o růst vlasů, měl je zbavit hmyzu, nebo jim měl dokonce pomáhat i při hledání pokladů.

Většina díků Asklépiovi určených se ovšem samozřejmě týká zázračných uzdravení. Dobrou představu nám o nich může poskytnout tato votivní deska:

Pandaros z Thessalie (přišel do svatyně) *s* (mateřským?) *znaménkem na čele. V blahodárném spánku se mu zdál sen; v něm mu bůh znaménko obvázal a poručil mu, aby si po odchodu ze svatyně obvaz sundal a věnoval jej chrámu* (tj. aby jej do chrámu odnesl jako votivní dar). *Za úsvitu vstal, obvaz si sundal a zjistil, že mu znaménko z tváře zmizelo. Obvaz věnoval chrámu jako votivní dar. Bylo na něm znamení z jeho čela* (tj. přeneslo se na něj znaménko, které měl předtím Pandaros na čele).[2]

Podle tohoto popisu došlo tedy k uzdravení prostřednictvím božího zásahu během nočního spánku, ve kterém měl poutník jménem Pandaros blahodárné vidění.

Gerd Theißen ve své obsáhlé studii přesvědčivě vyložil, že k zázračnému uzdravování je zapotřebí přiřadit i oživování mrtvých: „Téměř všechny starověké případy zázračného vzkříšení lze přitom chápat jako oživení zdánlivě mrtvých lidí a typické motivy se stále opakují – přenos se uskutečňuje [zpravidla] dotykem."[3]

Hebrejská bible referuje například o tom, že prorok Elijáš vzkřísil zesnulého syna vdovy, kterou potkal na cestě do Sarepty; jiné mrtvé dítě vzkřísil pak i jeho nástupce Elíša (1 Kr 17,17–24; 2 Kr 4,18–37). Jemu biblický text připisuje moc natolik zázračnou, že byla s to oživit i člověka už pohřbeného:

I zemřel Elíša a pohřbili ho. Nastávajícího roku vpadly do země hordy Moábců. Když Izraelci pohřbívali jednoho muže, spatřili

takovou hordu. I hodili toho muže do hrobu Elíšova. Jakmile muž přišel do styku s Elíšovými kostmi, ožil a postavil se na nohy. (2 Kr 13,20n)

Oživování mrtvých se připisuje i Ježíšovi – ten vzkřísil dceru Jairovu (Mk 5,22–24.35–43parr), syna naimské vdovy (L 7,11–17) a Lazara z Betanie (J 11,1–44). Petr podle Skutků apoštolů v Joppe oživil mrtvou učednici jménem Tabita (Sk 9,36–43). A o Pavlovi se píše, že vzkřísil jistého Eutycha, který během jeho kázání (!) usnul u otevřeného okna a zabil se pádem ze třetího poschodí (Sk 20,7–12).

Může se po těchto příkladech někdo divit, že se zprávy o takových událostech tradovaly i ve starověkých náboženstvích pohanských? Podle řeckého filozofa Flavia Filostrata například mystik Apollónios, současník apoštola Pavla, vzkřísil mrtvou dívku.[4] Podobná vyprávění byla rozšířená i v prostředí židovském.

Vymítání zlých duchů

K zázračnému uzdravování má velmi blízko zahánění démonů, ve starověku běžné. Zatímco u zázračných uzdravení stojí v popředí pozitivní, léčivá síla toho či onoho divotvůrce, v případě zahánění zlých duchů jde o otevřený boj proti silám nepřátelským, negativním.

K dobře známým příběhům tohoto druhu patří v „křesťanském" Starém zákoně[5] vyhnání démona, které provedl na radu anděla Rafaela Tóbit, když se chystal strávit první noc se svou manželkou Sárou. Život všech sedmi předchozích mužů, s nimiž byla Sára zasnoubená, tragicky skončil právě během svatební noci, což vypravěč vysvětluje působením zlého ducha. Osmý novomanžel se při vstupu do Sářiny komnaty zařídil podle Rafaelova návodu:

„Co se týče srdce a jater ryby, proměň je v dým před mužem či ženou, které trápí démon nebo zlý duch, a všechno trápení od nich

odejde a navěky ho budou zproštěni.“ (Tób 6,8). *Vzal játra ryby a srdce z váčku, v němž je měl, a vložil je na žhavý popel z kadidla. Vůně z ryby vytvořila ochrannou hráz a démon uprchl vzhůru do oblastí Egypta.* (Tób 8,2n)

Na základě mnoha svědectví víme, že víra v démony byla pevnou součástí starověkých kultur.

Ve starém Egyptě byla schopnost zažehnávat zlé duchy připisována nejen mnohým božstvům, ale i jejich sochám. Že to platilo i o soškách boha Chonse, je zřejmé z nápisu na tzv. Bentrešině stéle, vystavené dnes v pařížské Národní knihovně. Tato památka pochází ze 4.–6. století. K události, která je na něm zaznamenaná, došlo ovšem už za vlády faraona Ramsese II. (1290–1224 př. Kr.), jehož žena pocházela z města Bechten, ležícího na severní hranici říše. Když byly u její sestry Bentreš zjištěny příznaky posedlosti, opatřil Ramses své švagrové sošku Chonse, boha lékařství a exorcismu:

Bůh šel k místu, kde dlela Bentreš, a dceři pána Bechtenu pomohl. Ihned se uzdravila. Duch, který byl s ní, řekl Chonsovi: „Přicházíš v míru, veliký bože, a vyháníš démony. (...) *Jsem tvůj služebník. Chci splnit tvoje přání a odejít na místo, odkud jsem přišel.“* (...) *Duch potom na Chonsův pokyn v míru odešel na příslušné místo a pán Bechtenu i všichni Bechtenští zajásali.*[6]

Za názorný popis exorcismu, jak se praktikoval v době Ježíšově, vděčíme židovskému dějepisci Josephu Flaviovi (37/38 až po r. 100):

Viděl jsem, jak jeden z našich (tj. Žid), *jménem Eleazar, za přítomnosti* (císaře) *Vespasiana, jeho synů, velitelů a ostatních válečníků posedlé lidi osvobozoval od zlých duchů. K uzdravení docházelo tak, že posedlému přidržel pod nosem prsten s jedním z léčivých kořenů, o kterých mluvil Šalomoun, dal nemocnému přivonět a tím z něho zlého ducha nosem vytáhl. Posedlý se okamžitě zhroutil a Eleazar pak ducha pomocí Šalomounova jména a Šalomounových přísloví zapřísahal, aby se k onomu člověku už nevracel. Aby přítomným dokázal, že skutečně vládne takovou mocí, vždy nechal stát opodál pohár vody nebo nějakou mísu a zlému duchovi poručil,*

aby nádobu, až bude odcházet, převrhl a diváky tak přesvědčil, že dotyčného opravdu opustil. To se skutečně dělo a tím vešly ve známost Šalomounova moudrost a Šalomounovo vědění. Domníval jsem se, že o tom musím promluvit, aby všichni věděli, jak byl duch krále (Šalomouna) *mocný a jakou k němu Bůh choval náklonnost.*[7]

Nový zákon se vytváření dojmu tajuplnosti, který takovéto popisy vyvolávají, vyhýbá a fenomén posedlosti jeho autoři, zdá se, v některých případech interpretují prostě a jednoduše jako symptom nemoci – například Lukáš chápe Ježíšovy exorcismy zjevně jako léčbu: „… ti všichni přišli, aby ho slyšeli a byli uzdraveni ze svých nemocí. Uzdravovali se i ti, kteří byli sužováni nečistými duchy.“ (L 6,18)

Nesmí nás udivovat, že v ruinách Epidauru (ani v pozůstatcích jiných Asklépiových svatyní) se naproti tomu žádné zprávy o vymítání zlých duchů nenašly; posedlým byl do chrámového okrsku vstup zakázán.

Zázraky normativní

Některé biblické příběhy o zázracích si kladou za cíl zdůraznit určité Boží požadavky. V takových případech se mluví o zázracích normativních. Velmi často jde o zázraky trestající, které slouží k tomu, aby lidé přišli k rozumu. Jahve například nechává zemřít dítě vzešlé z cizoložného svazku Davida a Bat-šeby (2 S 11,1–12,26). Jindy zase sešle na všechen izraelský lid mor, protože král dal provést sčítání lidu a tím si přisvojil právo, které je vlastní jen Bohu (2 S 24,1–18). Jiné známé vyprávění o trestajícím zázraku najdeme ve Skutcích apoštolů. Důležitá pro jeho správné pochopení jsou vypravěčova úvodní slova o tom, že mnozí příslušníci tehdejší jeruzalémské obce spojili své majetky a spravovali je společně.

Také nějaký muž, jménem Ananiáš, a jeho manželka Safira prodali svůj pozemek. Ananiáš si však s vědomím své ženy dal nějaké peníze stranou, zbytek přinesl a položil apoštolům k nohám. Ale

Petr mu řekl: „Ananiáši, proč satan ovládl tvé srdce, že jsi lhal Duchu svatému a dal stranou část peněz za to pole? Bylo tvé a mohl sis je přece ponechat; a když jsi je prodal, mohl jsi s penězi naložit podle svého. Jak ses mohl odhodlat k tomuto činu? Nelhal jsi lidem, ale Bohu!“ Když to Ananiáš uslyšel, skácel se a byl mrtev; a na všechny, kteří to slyšeli, padla velká bázeň. Mladší z bratří ho přikryli, vynesli a pohřbili. Asi po třech hodinách vstoupila jeho žena, netušíc, co se stalo. Petr se na ni obrátil: „Pověz mi, prodali jste to pole opravdu jen za tolik peněz?“ Ona řekla: „Ano, jen za tolik.“ Petr jí řekl: „Proč jste se smluvili a tak pokoušeli Ducha Páně? Hle, za dveřmi je slyšet kroky těch, kteří pochovali tvého muže; ti odnesou i tebe.“ A hned se skácela u jeho nohou a zemřela. Když ti mládenci vstoupili dovnitř, našli ji mrtvou. Vynesli ji a pohřbili k jejímu muži. A velká bázeň padla na celou církev i na všechny, kteří o tom slyšeli. (Sk 5,1–11)

Vyprávění o trestajících zázracích byla velmi rozšířená nejen ve světě Písma, ale i v ostatních starověkých zemích. Je to zřejmé mimo jiné i z mnoha votivních desek objevených při výzkumech v Epidauru, například z následujícího textu, který nejenže vykazuje určitou shodu s výše zmíněným popisem uzdravení Pandara z Thessalie, ale zároveň se nápadně podobá i příběhu Ananiáše a jeho ženy Safiry.

Podle tohoto líčení se jistý Echedóros vypravil do Epidauru, aby se zbavil (mateřského?) znaménka. Jeho přítel Pandaros, trpící toutéž vadou, mu dal pro chrám peníze s tím, že se tak snad svého znaménka na dálku zbaví i on:

Echedóros dostal kromě svého (znaménka) *na starost i znaménko Pandarovo.*

Obdržel od (svého přítele) *Pandara peníze, aby je jeho jménem v Epidauru věnoval bohu. Nechtěl je však odevzdat* (a raději si je nechal).

V blahodárném spánku měl vidění. Zdálo se mu, že před něho předstoupil bůh a zeptal se ho, nemá-li od Pandara jako votivní dar peníze na chrámovou sochu bohyně Athény. Odpověděl, že od Pandara nic takového nedostal, ale že jestli ho bůh uzdraví,

dá namalovat obraz a věnuje mu jej. Nato mu bůh (ve spánku) *znaménko obvázal Pandarovým obvazem a poručil mu, aby si jej po odchodu ze svatyně sundal, omyl si obličej u studny a podíval se do vody jako do zrcadla.*

Za úsvitu vyšel ven, sundal si obvaz, na kterém nebylo po znaménku ani stopy, ale když se podíval do vody, viděl, že mu na tváři přibylo k původnímu znaménku ještě znaménko Pandarovo.[8]

Jak už bylo řečeno, z jiných zpráv víme, že k uzdravení docházelo zásahem boha Asklépia v některých případech přímo během nočního spánku ve svatyni. Daleko častěji dostávali však prosebníci ve snu jenom podrobný návod, jehož dodržením dosáhli uzdravení až během času (mnohdy zcela přirozenou cestou). Pokyn, kterého se dostalo Echedórovi, ovšem k uzdravení nevedl a viníka naopak za nepoctivost potrestal dalším neduhem.

Jde nejspíš o příběh smyšlený. Zjevně je založen na zprávě, s níž jsme se setkali už v souvislosti se zázračným uzdravováním. Ta je tu jen proměněna v odstrašující příklad pro ty, kdo by snad byli vystaveni podobnému pokušení jako chudák Echedóros. Ponaučení je jasné – Echedórův příběh chce poutníky varovat, aby si dary určené bohům nenechávali pro sebe, a vybízí je, aby bohu náležitě poděkovali tím, že chrámu věnují hmotnou odměnu.

Trestající zázraky zaujímají ve starověké náboženské tradici pevné místo.[9] Nápadné je, že v souvislosti s Ježíšem se žádný takový zázrak netraduje – ledaže bychom chtěli do této kategorie zařadit poněkud záhadný příběh o prokletí neplodného fíkovníku (Mk 11,12–14.20n par), který je však z literárněhistorického hlediska zřejmě jen obměnou Ježíšova podobenství, zaznamenaného v Lukášově evangeliu (srv. L 13,6–9).

Zázraků normativních se ovšem o Ježíšovi traduje několik. Příkladem je případ muže s ochrnutou rukou, před jehož uzdravením klade Ježíš otázku, která s platnými normami lidského chování bezprostředně souvisí: „Je dovoleno v sobotu jednat dobře, či zle, život zachránit, či utratit?“ (M 3,4parr)

Normativní zázraky jsou doloženy samozřejmě i jinde. Vzpomeňme třeba na „rybí zázrak“ Pythagorův (kolem 570 – kolem

497 př. Kr.) – během rybolovu Pythagoras předpovídá přesný počet chycených ryb a staví se proti jejich usmrcení:

A stala se podivuhodná věc – dokud tam byl, neuhynula ani jedna z ryb, které během sčítání zůstaly mimo vodu. Tehdy připomněl všem přítomným, že než se jejich duše připoutala k nynějšímu tělu, žila už v minulosti jiným životem.[10]

Tento zázrak má zjevně sloužit jako důkaz nauky o stěhování duší, jejímž byl Pythagoras zastáncem, a jako odůvodnění příkazu vegetariánství, který z ní byl odvozen.

V judaismu (přinejmenším od roku 70 po Kr., kdy byl zničen chrám) nehrají normativní zázraky žádnou roli. Měřítkem mravného chování nejsou nová zjevení (i kdyby byla zprostředkována zázrakem), nýbrž výhradně výklad zákona předávaného z generace na generaci. Když se slavný rabi Eliezer v souvislosti se zdůvodněním platné normy odvolává na hlas z nebes, jiný talmudista namítá: „O takové hlasy se nestaráme, protože pokyny jsme dostali už na hoře Sínaji.“[11]

Zázraky přesvědčovací

Některé normativní příběhy o zázracích se vyznačují tím, že místo aby zdůrazňovaly božský původ toho či onoho pravidla jednání, kladou si za cíl přesvědčit lidi o božském poslání toho či onoho konkrétního člověka. Mluvíme pak o zázracích „přesvědčovacích“. Jahve například nařizuje Mojžíšovi a Áronovi, aby vykonali zázrak před faraonem:

Hospodin dále řekl Mojžíšovi a Áronovi: „Až k vám farao promluví ‚prokažte se nějakým zázrakem‘, řekneš Áronovi ‚vezmi svou hůl a hoď ji před faraona‘ a stane se drakem.“ Mojžíš s Áronem tedy předstoupili před faraona a učinili, jak Hospodin přikázal. Áron hodil svou hůl před faraona i před jeho služebníky a ona se stala drakem. Farao však také povolal mudrce a čaroděje a egyptští věštci učinili svými kejklemi totéž. Hodili každý svou hůl na zem a ony se staly draky. Ale Áronova hůl jejich hole pohltila. (Ex 7,8–12)

Pozoruhodné je, že zázraky konají i ti, kdo se k Izraeli stavějí nepřátelsky; takové činy bývají ovšem odhaleny jako pouhé mámení. „Ukázkové" zázraky tedy jako důkaz božského poslání samy o sobě nestačí; v případě pochybností musejí být dodatečně něčím stvrzeny – vždyť by taky mohly být způsobeny silami ďábelskými. Ve výše zmíněném případě je takovým stvrzením to, že Áron vychází ze zápasu divotvůrců jako vítěz.

Přesvědčovací zázraky se tradují o mnoha vynikajících náboženských osobnostech, zejména o samotných zakladatelích jednotlivých náboženství. Tento fenomén je kupodivu rozšířený i v islámu, přestože Korán, jak známo, zázraku žádnou důkazní hodnotu nepřiznává (súra 6,111; srv. i 17,97; 10,96–97; 6,25), což souvisí s islámským pojetím Božího působení. Na rozdíl od naší, západní představy o přírodních zákonech (za nimiž nebo v jejichž rámci věřící vidí působení Božího vlivu) odvozuje klasická islámská teologie veškeré dění přímo od Boha – co člověk vnímá jako zákonitost, to není ve skutečnosti nic jiného než Boží moc. A porušení „zákonitosti" – které pozorovateli připadá jako „zázrak" – je podle islámu v podstatě právě tak normální jako všechno ostatní dění na světě, plně řízené Bohem.

Chce-li Bůh dát lidem nějaký pokyn, jedná zkrátka někdy poněkud v rozporu se svými vlastními zvyklostmi – především jde-li mu o to, potvrdit věrohodnost toho či onoho islámského proroka. Ohledně Ježíše uvádí Korán takových znamení celou řadu: Ježíš se narodil z panny, mluvil už v kolébce, oživoval ptáky vytvořené z hlíny, uzdravoval malomocné a slepé, křísil mrtvé – a to všechno jsou věci, u nichž se navzdory subtilním spekulacím islámských teologů člověku přece jen vnucuje slovo „zázrak". Korán ovšem praví, že se to vše děje z Boží vůle, takže původcem těchto podivuhodných událostí je v každém případě sám Alláh (srv. s. 5,110).[12] Proroci mohou konat „zázraky" jedině s Božím svolením (s. 40,78; 13,38).

Korán na mnoha místech poukazuje na to, že se Bůh výslovně zdráhá potvrdit poslání posledního a největšího z proroků, proroka Muhammada, sebemenším zázrakem (srv. mj. s. 6,9;

17,90–93). Paradoxní je, že přitom o Muhammadových zázracích referuje už Ibn Ishaq, první z prorokových životopisců. Islámská lidová zbožnost se toho chytila a postupně Muhammadovi připisovala stále nové a nové divy. Většinou jde o uzdravení nebo o potrestání jeho protivníků – když jsou mu v patách, jejich koně klopýtají; když se ho pokoušejí kamenovat, usychají jim ruce; a když Muhammad předpoví, že zemřou, skutečně zemřou… Z ryze formálního hlediska spadají tyto prorokovy neobyčejné skutky do kategorie zázračných uzdravení nebo do kategorie zázraků trestajících, ale prakticky plní navzdory všem zmíněným výhradám úlohu zázraků přesvědčovacích.

Podobně je tomu i s dalšími významnými náboženskými osobnostmi, jako jsou Buddha (6./5. stol. př. Kr.) nebo Zarathuštra (7./6. stol. př. Kr.), reformátor starověkého náboženství perského. Všechna náboženství zjevně tíhnou k tomu, upevňovat autoritu svých zakladatelů nebo reformátorů pomocí přesvědčovacích zázraků. Není proto divu, že se takovými zázraky staly i četné skutky Ježíšovy, popsané v evangeliích.

Zázračná zjevení

Každý zázrak je v jistém směru Božím zjevením. O zázračných zjeveních neboli epifaniích ve vlastním slova smyslu mluvíme pak tehdy, zjeví-li se člověku Bůh osobně. K nejznámějším zázrakům tohoto druhu patří bezpochyby popis Božího zjevení, k němuž došlo na Sínaji:

Když nadešel třetí den a nastalo jitro, hřmělo a blýskalo se, na hoře byl těžký oblak a zazněl velmi pronikavý zvuk polnice. Všechen lid, který byl v táboře, se třásl. Mojžíš vyvedl lid z tábora vstříc Bohu a postavili se při úpatí hory. Celá hora Sínaj byla zahalena kouřem, protože Hospodin na ni sestoupil v ohni. Kouř z ní stoupal jako z hutě a celá hora se silně chvěla. Zvuk polnice víc a více sílil. Mojžíš mluvil a Bůh mu hlasitě odpovídal. (Ex 19,16–19; srv. i Ex 3; 1 Kr 19,11–18; Iz 6; Ez 1).

V Novém zákoně mají mezi zázračnými zjeveními – doloženými například v souvislosti s Ježíšovým křtem (Mk 1,10–11parr; J 1,32n) nebo s Ježíšovým proměněním (Mk 9,2–8parr) – zvláštní význam zjevení zmrtvýchvstalého Krista.

Zázračná zjevení jsou ovšem i pevnou součástí náboženství jiných. Staří Řekové pokládali to, že se mohou bohové (Asklépios, Apollón, Zeus) lidem zjevovat, za naprostou samozřejmost. V Egyptě – kde byl panovník považován za boží inkarnaci – byly v ptolemaiovské době (323–30 př. Kr.) vladařovy oficiální návštěvy ve městech přirovnávány k božímu zjevení, což předpokládá víru, že je takové zjevení možné. Tato víra byla rozšířená i v Asýrii, Babylonii a vůbec v celém starověkém světě, ať už šlo o vidění, anebo o slyšení božího hlasu. O rabim Akivovi, který za vlády Římanů roku 135 zemřel mučednickou smrtí, vypráví Talmud příběh vzdáleně připomínající epifanii, k níž došlo při Ježíšově křtu a při Ježíšově proměnění:

Ve chvíli, kdy vedli rabiho Akivu k popravě, bylo právě načase odříkat Šema Jisrael (tj. stvrdit víru každodenní ranní a večerní modlitbou „Slyš, Izraeli"; srv. Dt 6,4). *Když mu tělo hřebelcovali železnými kartáči, vzal tedy na sebe jho nebeské nadvlády* (kdo se modlí *Šema Jisrael*, ten se přihlašuje k jedinému Bohu a tím na sebe bere „jho Boží moci"). (...) *Tu se ozval hlas, který pravil: „Buď zdráv, rabi Akivo, jsi určen k životu budoucího světa."*[13]

Zázračná zachránění

Stálou veličinou jsou ve všech náboženských tradicích příběhy o zázračných zachráněních, vyprávějící o tom, jak se lidem v nejrůznějších nebezpečenstvích, třeba tváří v tvář hrozivým přírodním živlům nebo nepřátelským úkladům, nečekaně dostalo Boží pomoci. V Jeruzalémském talmudu se dochovalo vyprávění, které vzdáleně připomíná příběh o tom, jak Ježíš utišil mořskou bouři (srv. Mk 4,35–41parr):

Na jedné pohanské lodi, plující Středozemním mořem, se plavilo

židovské dítě. Když se rozpoutala velká mořská bouře, všichni vstali a jali se pozdvihovat své bůžky a vzývat je. Nadarmo. Když viděli, že to není nic platné, řekli mu: „Vstaň a přivolej svého Boha; slyšeli jsme totiž, že vám na volání odpovídá a že je mocný.“ Tu to dítě ochotně vstalo, pomodlilo se, Hospodin – budiž pochválen – jeho modlitbu přijal a moře utichlo.[14]

Obdobná vyprávění o zázračné záchraně před ztroskotáním bychom našli u starověkých Řeků, Římanů i Egypťanů. Na rozdíl od novozákonního vyprávění o mořské bouři, které divotvornou božskou moc připisuje samotnému bezprostředně přítomnému Ježíšovi, v nich jde zpravidla o vyslyšení modliteb určených bohům.

Zázračné dary

Příběhy o zázračných darech vyprávějí – na rozdíl od popisů zázračných zachránění, které vždy líčí odvrácení hrozícího nebezpečí – o tom, jak byl ten či onen člověk překvapivě zahrnut hmotnými statky.

Prorok Elijáš například v době, kdy všude kolem vládl hladomor, v Sareptě jisté vdově opatřil mouku (1 Kr 17,8–16; srv. 2 Kr 4,1–7). Stoupenci islámu připisují podobné schopnosti Muhammadovi. Následující příklad pochází ze spisu pocházejícího ze 12. století, který popisuje celou řadu prorokových zázraků, doložených i ve starších pramenech:

Aijub připravil prorokovi a Abú Bekrovi přiměřené množství jídla. „Přivolej z města třicet nemuslimských předáků,“ řekl mu prorok. Učinil to, oni se najedli a nějaké jídlo stále ještě zbývalo. „Přivolej jich šedesát,“ řekl prorok. I ti se najedli a ještě nechali zbytky. A žádný z nich odtamtud neodešel, aniž přijal islám a aniž prorokovi přísahal věrnost. „Tak se z mého jídla nakonec najedlo sto osmdesát mužů,“ píše Abú Aijub.[15]

Křesťanští čtenáři si tu zřejmě automaticky vzpomenou na to, že podobně zázračnou moc měl i Ježíš; příkladem je nasycení

pěti tisíců lidí pouhými pěti chleby a několika rybami (Mk 6,30–44parr; srv. 8,1–10par), proměna vody ve víno (J 2,1–12) nebo rybolov se sítěmi tak plnými, že se málem nedaly utáhnout (L 5,1–11; J 21,1–14).

Pro všechny tyto zázračné dary je v evangeliích příznačné, že si Ježíš počíná vždy decentně – jeho konání nepředcházejí žádné prosby, nedočítáme se o tom, že měl „čarodějné schopnosti", a zázraky sice pokaždé vycházejí z určitého vnějšího podnětu (lidé mají hlad, víno došlo, námaha rybářů byla marná), ale přesto nastávají zcela nečekaně.

Typologie jako nástroj k lepšímu pochopení

Teprve toto religionistické srovnání nám umožňuje správně zvážit jednotlivé tradice, vypracovat jejich typologii a zařadit známé příběhy o zázracích do příslušných skupin.

Jejich roztřídění není samoúčelné. Mělo by nás vést k tomu, abychom jim lépe rozuměli. Důkazem může být několik drobných příkladů z Nového zákona. Ježíšova chůze po mořské hladině je zázračné zjevení, nasycení pěti tisíců spadá do kategorie zázračných darů, utišení mořské bouře patří do skupiny zázračných zachránění. Dříve se přitom všechny tyto tři zázraky většinou označovaly jako zázraky přírodní.[16] Podobně platí, že příběhy řazené kdysi mezi zázraky „průvodní" (nebeský hlas při Ježíšově křtu a při Ježíšově proměnění; zatmění slunce, roztržení chrámové opony, zemětřesení a ožívání mrtvých při Ježíšově smrti; nanebevstoupení jako viditelný děj) lépe pochopíme, budeme-li je interpretovat jako zázraky přesvědčovací. Adekvátní určení literární formy umožňuje adekvátní interpretaci obsahu. S příběhy o zázracích je tomu totiž podobně jako s jinými literárními díly. Kdo si plete vědecky podepřený životopis s románem nebo nerozezná legendu od historického dokumentu, ten nejenže si nebude vědět rady s literárními žánry a formami, ale nebude ani umět pochopit poselství, na kterém jsou takové texty založeny.

CO BYLO JEŠTĚ VČERA POKLÁDÁNO ZA ZÁZRAK

Malá odbočka na pole dogmatiky

„Není možné používat elektrické osvětlení a rádio nebo uplatňovat při léčbě nemocí novodobé medicínské a klinické prostředky, a zároveň věřit v novozákonní svět duchů a zázraků,“[17] napsal Rudolf Bultmann už roku 1933 ve svém slavném článku *Nový zákon a mytologie*.

Výroky církevních autorit...

Od počátku novověku, zejména od dob osvícenství, se víra v zázraky opravdu postupně vytrácí i mezi lidmi nábožensky založenými. Církevní autority na tento pokles mohutně zareagovaly na Prvním vatikánském koncilu, tedy v období, které se vyznačovalo poměrně bojovným teologickým zpátečnictvím. V konstituci o katolické víře *Dei Filius*, schválené 24. dubna 1870, účastníci koncilu výslovně prohlašují:

Kdo říká, že zázraky se dít nemohou, takže je zapotřebí všechna vyprávění o zázracích – včetně těch, která jsou obsažena v Písmu – odkázat mezi pouhé smyšlenky nebo pověsti, a kdo říká, že zázraky nikdy nelze bezpečně rozpoznat a že jejich pomocí nelze plně prokázat božský původ křesťanského náboženství, ten ať je stižen anatématem (tj. vyloučením z církve).[18]

Zázraky tato konstituce považuje (vedle „vnitřních opor Ducha svatého) za „vnější důkazy“ pravdy Božího zjevení.[19]

Chceme-li její text správně pochopit, měli bychom si blíže všimnout přinejmenším čtyř věcí:

1/ Účastníci koncilu zcela zjevně počítají s možností zázraků, přičemž se drží toho,

2/ že za zázrak je možno pokládat pouze události určitého druhu,

3/ že tyto události jsou platným důkazem božského původu křesťanského zjevení (a tím i křesťanské věrouky)

4/ a že Bůh skutečně zázraky koná (autoři konstituce mají na mysli hlavně vyprávění biblická, ale otázkou historičnosti jednotlivých příběhů v Písmu obsažených se nezabývají).

Tady je zapotřebí především podotknout, že všechny výroky uvedené v této konstituci vycházejí z určitých předpokladů, které ovšem její autoři zpravidla blíže nezkoumají. Vezměme si jako příklad bod mrazu – nikdo nemůže popřít, že když je teplota na nule, voda mrzne. Jenže vědecké poznatky si zachovávají platnost pouze za přesně určených podmínek. Pokus s tuhnutím vody se tudíž podaří jenom při běžném atmosférickém tlaku. Panují-li tlakové podmínky jiné (atmosférický tlak je možno změnit i uměle), výrok se experimentálně potvrdit nedá. Se všemi výroky církevních autorit je tomu samozřejmě podobně. I ony vycházejí ze zcela určitých předpokladů, o kterých se většinou mlčí. A je logické, že církevní výroky jsou tedy správné jen potud, pokud jsou tyto předpoklady (zpravidla blíže nereflektované) splněny.

Z takových blíže nezkoumaných předpokladů vycházejí právě i vyjádření Prvního vatikánského koncilu k problematice zázraků. Účastníci koncilu se přitom ve své apologetické horlivosti bohužel dali strhnout k tomu, že uspořádali hon na své protivníky, do jisté míry vedeni nadějí, že ty, kdo možnost zázraků zcela popírají, přemohou na jejich vlastní (přírodovědecké) půdě. A okamžitě uvázli v teologické slepé uličce.

... a problematika s nimi spojená

1/ Problematické je už samo jejich chápání pojmu „zázrak“. Zázrakem rozuměli neobvyklou („nadpřirozenou“) událost, kterou způsobil Bůh a kterou nelze vysvětlit pomocí přírodních zákonů. Že je toto pojetí dodnes rozšířené, dokládá jeden známý lexikon,

definující zázrak jako „událost, která zjevně odporuje běžnému chodu věcí nebo přírodním zákonům“.[20] Zajímavé je, že jim má odporovat nikoli jen „zdánlivě“, nýbrž „zjevně“. (Kdo neví, jaký je mezi těmito slovy rozdíl, ten ať se podívá do slovníku.)

Už středověká teologie přitom věděla (od svatého Augustina), že za zázraky ve vlastním slova smyslu mohou být považovány pouze takové záhadné události, které se dají odvodit přímo od Boha. Toto upřesnění bylo nutné proto, že se po staletí pokládalo za nespornou skutečnost, že nad lidmi mají velkou moc i démoni a duchové a že mnoho tajuplných věcí lze přičíst právě těmto temným silám. A věřilo se, že Boží zásahy do běhu světa je možno od takovýchto ďábelských, nepravých zázraků odlišit především na základě toho, že Boží dílo podporuje víru. Podstatnou úlohu hraje tedy náboženský účel – může jím být například manifestace Boží slávy. Že možnost takových zásahů víra Bohu přiznává, je samozřejmé, protože „u Boha není nic nemožného“ (L 1,37; srv. Gn 18,14; Jr 32,27).

2/ Lze však z pouhé možnosti Božího zásahu rovnou vyvodit, že Bůh ve svém působení na běh světa skutečně obchází přírodní zákony? Ještě před několika málo desítkami let zastávali téměř všichni katoličtí teologové názor, že zázraky je možno poměrně snadno určit a empiricky doložit, a to právě proto, že se dějí v rámci přírodní reality a přitom se vymykají přírodním zákonitostem.

Přehlíželo se ovšem, že pojem „zázrak“ ve smyslu občasného Božího porušení nebo prolomení přírodních zákonů vychází z tichého předpokladu, že všechny přírodní zákony jsou už známé. V průběhu staletí přitom přírodovědci postupně objevovali zákonitosti a souvislosti stále nové, a výsledky svého bádání proto museli opakovaně modifikovat a opravovat. Už sama tato skutečnost ukazuje, že nemáme sebemenší důvod k tomu, abychom tento vývoj prohlásili za uzavřený. Protože uzavřený prostě není. Je-li tedy přírodovědec konfrontován s tou či onou neobvyklou událostí, neslučitelnou se zákonitostmi, které jsou mu známy,